

Василь Футала
(Drohobycz)

Політика Другої Речі Посполитої щодо українців у 1920-1930-х рр. огляд сучасної вітчизняної історіографії

Поважне місце в європейській історії посідають польсько-українські відносини. Упродовж віків проблема гармонізації стосунків двох великих народів була істотною, особливо у ХХ ст. Незважаючи на тисячолітнє сусідство, культурне взаємозагараження, поляки і українці все ж не змогли побудувати свої взаємини так, щоб уникнути конфронтації та її катастрофічних наслідків у 1942-1944 рр. Взаємний терор і винищення під час Другої світової війни сягає своїм корінням у недалекі міжвоєнні роки.

Розпад комуністичної системи, відродження незалежної Української держави, розбудова демократичної Польщі актуалізують необхідність дослідження національно-політичних процесів, що відбувалися на етнічних українських землях міжвоєнної Речі Посполитої.

Для глибшого розуміння українського бачення проблеми варто кинути погляд на концепції радянської історіографії.

Історики радянської України, перебуваючи у полоні марксистської парадигми та підтасовуючи факти і події, доводили авангардну роль КПЗУ в суспільно-політичному русі, подаючи її як єдиного виразника інтересів широких народних мас у боротьбі за возз'єднання з УРСР. Міжнаціональні стосунки вони розглядали крізь призму інтернаціональної єдності в боротьбі з класовим ворогом¹.

¹ Див. М. Герасименко, Б. Дудикевич, *Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921-1939)*, Київ 1960; М. Зильберман, *Революційна боротьба трудящих Західної України*, Львів 1968; О. Швидак, *Інтернаціональна єдність трудящих Західної України (1929-1939)*, Київ 1972; *Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною*, Київ 1989, та ін.

Односторонній підхід радянських дослідників до вивчення історії Західної України 1920-1930-х рр., упередженість і суб'єктивізм в оцінці подій та явищ минулого призвели до перекручення сюжетності суспільно-політичних процесів й свідомого замовчування боротьби українського національно-політичного табору за власну державність і соборність українських земель, дискредитації ролі політичних діячів у національно-визвольному русі, переміщення акцентів у польсько-українських стосунках у площину класової боротьби. Радянські історики замовчували або перекручували факти щодо відносного демократизму відродженої Польської держави, яка, на відміну від радянської влади, давала можливість розвиватися (щоправда, непослідовно) українським національним та культурно-політичним інституціям, існувати українському парламентаризму. Крім цього, поза увагою дослідників виявився багатий джерельний матеріал з історії польсько-українських взаємин міжвоєнного часу. Така тенденція зберігалася до кінця горбачовської ери. Наприкінці 1980-х рр. стало очевидним, що історична наука у материковій Україні переживає методологічну, концептуальну і навіть фактологічну кризу.

Зміна ідеологічних доктрин, що відбулася в незалежній Україні, відкрила нові можливості для наукової творчості істориків. На основі широкого використання джерел, критичного аналізу заідеологізованої літератури та застосування сучасних методів дослідження почалося наукове переосмислення і вивчення польсько-українських відносин. Вагомий внесок у вироблення концепції дослідження даної проблеми зробив Я. Дашкевич². Вину за польсько-український антагонізм у 20-30-х рр. ХХ ст. він справедливо покладає на більш сильну польську сторону.

Сьогодні вже можна говорити про наявність значної кількості досліджень, в яких йдеться про українсько-польські взаємини у контексті політики урядів Речі Посполитої щодо національних меншин у міжвоєнний період. Свою увагу науковці спрямовують передусім на такі питання: джерела і причини загострення цих взаємин; ставлення польських політичних сил до української меншини; українська саботажна акція, її місце і роль в українсько-польській конфронтації; польська урядова „пацифікація”, її цілі та характер; позиція українських політичних сил щодо нового курсу Ю.Пілсудського; політика „нормалізації” та причини її краху; світова громадськість щодо загострення польсько-українських стосунків.

Аналіз процесу виникнення та перебігу кризи в польсько-українських взаєминах неминуче ставить питання про її витоки. Особливість ситуації полягала у тому, як зауважують українські історики, що західні українці

² Див. Я. Дашкевич, Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України, [в] Україна: наука і культура, Київ 1993, вип. 26-27; його ж., Шляхи подолання упереджень (перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків), [в] Україна – Польща. Історична спадщина і суспільна свідомість, Київ 1993, вип. 1; його ж., Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітет, [в] Україна в минулому, Київ – Львів, 1994, вип. 6.

опинилися у складі Другої Речі Посполитої всупереч своїй волі, внаслідок воєнних дій, а тому в їхніх очах польська держава поставала як окупант-загарбник³.

Наступний фактор, що спричинився до загострення українсько-польського антагонізму – це національна політика офіційної Варшави. Як підkreślують автори досліджень, правлячі кола Польщі розглядали проблему національних меншин насамперед крізь призму безпеки держави, а не як політичну справу. Так, наприклад, М. Швагуляк пише, що основні політичні табори міжвоєнної Речі Посполитої ставили собі за мету якнайшвидше інтегрувати Західну Україну в склад Польщі, позбавити тим самим українське населення національної індивідуальності. Різниця між двома найвпливовішими угрупованнями – національною демократією (ендеки) і пілсудчиками – полягала, насамперед, у методах здійснення цієї мети. Перші, закликаючи до „інкорпорації“ українських земель, не спинялися перед насильницькими методами, другі – обстоювали політичні засоби з’єднання згаданих областей з Польщею. Але й ця різниця на практиці була умовою⁴.

Своєю чергою С. Кульчицький виділяє два етапи внутрішньої політики Польщі, справляваної на поглинення „кресів“: державний і етнічний. Державна полонізація, на його думку, означала підпорядкування непольського населення установам, обов’язкам і правилам, які існували в усій Польщі, а етнічна була розрахована на тривалий період і передбачала передусім вплив на дітей⁵.

В історичній літературі наводяться конкретні факти державної асиміляції польських правлячих кіл: ліквідація українських інституцій, котрі забезпечували статус Галичини як окремої адміністративної одиниці, відмова українцям в територіальній автономії, запровадження на етнічних українських землях польської політичної системи, насадження на „східних кресах“ колоністів з корінних польських земель та ін⁶. Вірно зауважив Я. Грицак, що головними жертвами етнічної полонізації стали освітні заклади і церква. Так, за двадцять років польського панування кількість українських школ

³ Див. М. Кучерепа, *Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919-1939 pp.)*, [в] *Україна – Польща: важкі питання*, Варшава 1998, т. 1-2, с.11; М. П. Гетьманчук, „Українське питання“ в радянсько-польських відносинах 1920-1939 pp., Львів 1998, с. 202; О. Красівський, *Галичина у першій чверті ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків*, Львів 2000, с. 354.

⁴ М. Швагуляк, *Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст.*, [в] *Записки НТШ*, Львів 1991, т. 222, с. 112; його ж., „Пацифікація“. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність, Львів 1993, с. 5.

⁵ С. В. Кульчицький, *Україна між двома війна (1921-1939 pp.)*, [в] *Україна крізь віки*, т.11, Київ 1999, с. 282.

⁶ М. Кутугяк, *Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)*, Івано-Франківськ 1993, с. 153-155; його ж., *Українсько-польські стосунки 20-30-х років: від конfrontації до „нормалізації“*, [в] *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.*, Івано-Франківськ 1997, с. 18-26; С. В. Кульчицький, вказ.праця, с. 282-285, та ін.

зменшилася з 3662 до 144⁷. При цьому автор констатує, що польська влада, на відміну від румунської, яка взагалі позбавляла українців права на розвиток своєї духовності, все-таки залишала „найскромніші можливості для функціонування української мови в школництві”⁸.

У публікаціях останніх років звертається увага на той факт, що ставлення польського суспільства до національних меншин, передусім – до українців, було далеко не однозначним. Ю. Макар, скажімо, дійшов такого висновку: якщо народові демократи, праві і центристи у селянському русі, а також християнські демократи вважали, що Польща повинна розбудовуватися як держава однонаціональна, то прихильники Ю. Пілсудського, а за ними соціалісти, ліберали, лівий напрямок селянського руху і навіть консерватори висловлювалися за національне рівноправ’я та гарантування прав меншин. Зокрема, соціалісти вимагали автономії для всіх українських земель⁹. Служною є думка автора, що ставлення польської громадськості до українців формувалося переважно ендеками, яких підтримував у своїй більшості католицький клір¹⁰.

Серед причин неприхильного, а то й ворожого ставлення українців до держави та польського суспільства була урядова політика на селі. Як показав у своїй книзі С. Кульчицький, закони про парцеляцію та осадництво використовувалися для колонізації „східних кресів”. Хоч політика осадництва тривала весь міжвоєнний період і підтримувалася майже всіма впливовими політичними силами Польщі, її підсумки не були значними. На кінець 30-х років в Західній Україні налічувалося 47 тисяч осадницьких господарств, але цього було замало, щоб істотно вплинути на національний склад „східних кресів”¹¹.

Предметом підвищеної уваги істориків стала українська саботажна акція 1930 р. в Галичині, що, згідно з офіційною версією польського уряду, спричинила різке загострення становища, змусивши владі відатися до контрзаходів з метою наведення порядку в краю.

Першопричини вибуху саботажної кампанії окремі історики (С. Кульчицький, Л. Зашкільняк і М. Крикун) вбачають у загострені соціальної напруги, особливо на селі, у період великої депресії 1929-1933 рр. На їх думку, соціальні суперечності, що набули форми міжнаціональних, активізували діяльність українських політичних партій і рухів, а надто ліво- та праворадикальних сил¹². Вплив економічної кризи 1929 року на загострення

⁷ Я. Грицак, *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.*, Київ 2000, с. 190.

⁸ Там само.

⁹ Ю. Макар, *Становище українців у міжвоєнній Польщі*, [в] Четвертий міжнародний конгрес україністів. Доповіді та повідомлення. Історія. Частина 2: XX ст., Одеса-Київ-Львів 1989, с. 482.

¹⁰ Там само.

¹¹ С. В. Кульчицький, вказ. праця, с. 289-290.

¹² Там само, с. 308; Л. Зашкільняк, М. Крикун, *Історія Польщі*, Львів 2002, с. 474.

ситуації в Західній Україні відзначають й інші дослідники¹³. Автор спеціальної розвідки М. Швагуляк, аналізуючи цей аспект питання, наголошує на загостренні внутрішньополітичної ситуації в країні, яку спричинив конфлікт між пілсудчиками і опозицією, а також на ревізіоністських тенденціях у зовнішній політиці Німеччини. „Не випадково, – пише він, – у розпал антипольської кампанії у Німеччині (літо 1930 р.) над Західною Україною піднялася заграва пожеж”¹⁴.

Неоднозначними є оцінки характеру саботажної акції. Так, наприклад, І.Васюта розглядає її винятково як „селянський” або „національно-селянський” рух. Автор не довіряє відомостям, що містяться в документах органів безпеки Польщі, а надає перевагу концепції, що домінувала у попередній історіографічний період. Тобто, саботажна кампанія висвітлюється ним як революційний рух селян і сільськогосподарських робітників проти польських гнобителів. Щоправда, на відміну від радянських істориків, учений не відсидає ролі українських націоналістичних сил в антипольській акції¹⁵.

Проте в історичній літературі переважає думка, що організувала цей рух УВО-ОУН сuto на національній основі¹⁶. М. Швагуляк виокремлює три категорії підпалив та інших акцій у Західній Україні влітку і восени 1930 р.: найменшу чисельно групу становили підпали будівель польськими власниками (з метою отримання компенсацій); певна кількість організованих, а головно стихійних, акцій припадала на долю прокомунистично настроєних селян; основна частини саботажів була здійснена УВО¹⁷.

Центральним питанням проблеми, яке досі найбільше привертає увагу науковців, є так звана „пацифікація” – урядова репресивна акція проти українського населення Галичини восени 1930 р. Усі автори сходяться на тому, що „пацифікація” була безпосередньо пов’язана з українською саботажною кампанією, тобто була реакцією влади на неї. В окремих дослідженнях каральна акція польської влади розглядається у контексті загальнополітичної кризи в Польщі, як складова частина придушення Пілсудським будь-яких виявів опозиції¹⁸.

Українські історики, висвітлюючи хід „пацифікації”, відзначають безоглядність спеціальних поліційних відділів у діях супроти українського населення. Часто ці дії виходили за межі закону. Таким противправним явищем було застосування методу колективної відповідальності щодо сотень українських сільських громад у трьох воєводствах Східної Галичини. Це дало

¹³ М. Кучерепа, вказ.праця, с. 32.

¹⁴ М. Швагуляк, *Суспільно-політична ситуація у Західній Україні...*, с. 114-115.

¹⁵ І. В. Васюта, *Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918-1939 pp.)*, „Укр. іст. журн.” (2001) № 6, с. 50-51.

¹⁶ Див. А. Кентій, *Нариси історії Організації українських націоналістів (1929-1941 pp.)*, Київ 1998, с. 45; Я. Грицак, вказ.праця, с. 198 та ін.

¹⁷ М. Швагуляк, „Пацифікація”..., с. 13.

¹⁸ Там само, с. 16-25.

підставу вченим характеризувати всю „пацифікаційну” операцію як „брутальну”, основна мета якої полягала в тому, щоб залякати українське населення, зламати опір українців асиміляторськими зусиллями держави¹⁹.

Загалом тема політики „пацифікації” перебуває на початковій стадії дослідження, глибоке вивчення її як історичного явища попереду.

Важливим питанням, ще не досить висвітленим в історичній літературі є питання реакції української громадськості на перехід польського уряду до силових методів управління. Окремі його аспекти порушенні у працях М. Кугутяка, С. Кульчицького, М. Швагуляка, М. Гетьманчука. Йдеться, зокрема, про те, що натиск властей спричинив поділ серед українського політикуму. Ці процеси захопили і найвпливовішу українську партію УНДО. В ній активізувалися прихильники пошуку порозуміння з владою. У лютому 1931 р. представники ЦК УНДО вели переговори з діячами польського правлячого табору в ході яких порушували справу врегулювання відносин з державою. Ці політичні тенденції серед націонал-лібералів перегукувалися з настроями, що панували в західноукраїнських консервативних колах²⁰. Але вони викликали неприхильну реакцію в українському суспільстві.

Історики не обійшли увагою й питання про політику „нормалізації” 1935 р. Робиться спроба з’ясувати причини і приводи чергового українсько-польського „замирення”, мотиви, якими керувались обидві сторони при досягненні порозуміння, тощо²¹. Дослідники одностайні у тому, що „нормалізація” була тактичним компромісом, а не принциповою угодою, вона не користувалася популярністю як у польському, так і українському таборах. Серед чинників, які привели до краху „нормалізації” називаються й такі: угода була укладена на словах, а не на письмі; отже її майбутнє залежало винятково від доброї волі обидвох сторін; хибне уявлення польських політиків про неготовність і незрілість української спільноти до самостійного державного творення; місцеві чиновники керувалися не стільки інструкціями з Варшави, скільки власними інтересами.

Однією з причин кризи польсько-українських відносин напередодні Другої світової війни, як вірно зауважив М.Швагуляк, „була нездатність українського політикуму випрацювати платформу, що відповідала б умовам напівавторитарного режиму в Польщі та передбачала б і враховувала би прийдешні міжнародні катаklізми та їх можливий вплив на долю українства”²².

¹⁹ Історія Центрально-Східної Європи, Львів 2001, с. 413; Л. Зашкільняк, М. Крикун, вказ.праця., с. 475.

²⁰ Див. М. Швагуляк, „Пацифікація”..., с. 30-32.

²¹ Л. Зашкільняк, Українсько-польське порозуміння 1935 р. (за матеріалами архіву Я.С.Лося), [в] Проблеми слов’янознавства. Міжвід. наук. зб., Львів 1996, вип. 48, с. 62-72; Я. Грицак, вказ.праця, с. 199-200; Політична історія України. ХХ ст., У 6 т., Київ 2003, т. 5, с. 517-530.

²² М. Швагуляк, Львів: від столиці Західно-Української держави до політичного центру українців Галичини (1918-1939), [в] Львів: місто-суспільство-культура, Львів 1999, т. 3, с. 492.

Зовнішньополітичне тло українсько-польського протистояння міжвоєнних років ще не стало предметом глибокого дослідження. В історичній літературі лише заторкнуто питання про ставлення політичних кіл різних країн до загострення ситуації в Галичині, у загальних рисах простежується перебіг українського питання в міжнародних організаціях і насамперед у Лізі Націй.

Активно дослідуючи природу українсько-польського протистояння 20-30-х рр. ХХ ст., українські історики практично одностайні у висновку, що саме польська сторона першою повинна нести відповідальність за його конфронтаційний характер і наслідки конфлікту, позаяк Польща здебільшого ігнорувала міжнародні зобов'язання щодо забезпечення прав і свобод населення Західної України, не враховувала національних та соціальних інтересів української меншості, не спромоглася, зокрема, надати хоча б елементарної автономії південно-східним воєводствам. Оцінюючи характер українсько-польських відносин у міжвоєнні роки, відомий львівський історик Я. Дащекевич, наприклад, переконаний: „Наївно вважати, що їхній характер залежав від підкореного українського народу. Такі події ХХ ст., як окупація Східної Галичини, недотримання ухвал Рад послів про автономію Галичини, економічна експлуатація в межах Польщі „Б”, культурна й освітня дискримінація, протиправні дії типу пасифікації, табору в Березі Картузькій, руйнування церков на Холмщині, дискримінація у парцеляційній політиці, стимулювання осадництва, намагання відділити від одної української нації лемків, гуцулів, „старорусинів”, ходачкову шляхту, глузування з національної гідності українців – усе це разом, та ще чимало іншого могло привести до того, до чого й призвело: до різкого загострення польсько-українських стосунків, які вилилися в трагічні події 1942-1944 рр.”²³ Водночас, як зазначають українські дослідники, більшість українських політичних партій та громадських організацій засудили терор ОУН проти польських властей на початку 30-х рр.. і схилилися до порозуміння з Польською державою на засадах впровадження культурно-національної автономії у Галичині та Волині. І якби польські власті з належною відповідальністю поставилися до справи „нормалізації” 1935 р., то, на думку Л.Зашкільняка, дальший перебіг українсько-польських взаємин мав би цілком відмінне спрямування²⁴.

Варто відзначити ще одну важливу деталь. Сучасні українські історики, на відміну від радянських, будують свої висновки не тільки на негативізмі. Робиться спроба відшукати і позитивні моменти політики Польщі щодо українців у міжвоєнний період. Дослідники констатують, що українське населення у Польщі перебувало у вигіднішому становищі, ніж українці та поляки на території більшовицької України. На щастя його не торкнулися

²³ Я. Дащекевич, *Шляхом подолання упереджень (Переноси нормалізації польсько-українських стосунків)*, [В] Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість, Київ 1993, с. 26-27.

²⁴ Л. Зашкільняк, *Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації*, [В] Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa, Toruń 1997, s. 431-454.

штучні голодомори, колективізація і націоналізація, сталінські депортациї і репресії. Незважаючи на антиукраїнську політику, Польська держава забезпечувала певні права і свободи українцям, дозволяла їм, хоча й в обмежених формах, розвивати культуру, національну тотожність, колективне та релігійне життя²⁵.

Аналіз сучасної української історіографії дає змогу стверджувати, що політика Другої Речі Посполитої щодо українців і поляків у драматичний для обидвох народів час першої половини ХХ ст., потребує глибокого наукового аналізу. Інтерпретація подій повинна виходити не з націоналістичних або радикально-соціальних позицій, а мати на меті гуманістично-демократичні орієнтири, в яких сконцентровано цивілізаційні здобутки європейської спільноти. Неупереджене вивчення польсько-українських відносин потрібне не тільки для того, щоб не викликати нових ускладнень між обома народами, приреченими вічно бути сусідами, а й для того, щоб зробити з них належні висновки на майбутнє. Наши народи на початку ХХІ ст. нарешті повинні прийти до суспільного примирення і злагоди, до розуміння того, щоб наші держави, підтримуючи одна одну, посіли гідне місце серед інших держав Європи і світу.

²⁵ Див. М. Кучерепа, вказ. праця, с. 28; М. Гетьманчук, вказ. праця, с. 230 та ін.

Streszczenie

Polityka Drugiej Rzeczypospolitej wobec Ukraińców w 20 i 30 – tych latach – przegląd współczesnej rodzimej historiografii.

W pracy przedstawiono prace współczesnych historyków z Ukrainy, poświęcone polityce sfer rządowych II Rzeczypospolitej wobec Ukraińców. Autor próbuje określić główne nurty badawcze, najistotniejsze nurty toczących w literaturze naukowej dyskusji oraz przedstawić drażliwe dla tychże historyków tematy.

Summary

The Policy of the Second Rzeczpospolita towards Ukrainians in years 1920-1930: the review of modern Ukrainian historiography.

The works of modern Ukrainian historian devoted to the policy of the governments of interwar Poland towards Ukrainians are analysed. The author determines major research ways, a series of discussed problems, discovered “narrow places” in studying the topic.

